

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 81-92, Autumn 2024

Antik Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin İnanç Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation on the Belief System of Cappadocia in Antiquity

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Arařtırma Makalesi
Research Article

Makale Geliř Tarihi
Article Arrival Date
31/07/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
26/09/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Esra Atcı
Karamanođlu Mehmetbey Üniversitesi
Tarih Bölümü
esrabulut@kmu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3295-4354

*Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'nda hazırlanmış olan "Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası" isimli doktora tezinden üretilmiştir ve tez, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 17203002 no'lu Doktora Tez Projesi olarak desteklenmiştir.

Öz

Çağlar boyunca birçok medeniyete ev sahipliğı yapmış olan Kappadokia bölgesi, bu özel duruma paralel olarak çok çeşitli kültürlerin doğduğı ya da şekillendiğı bir alandır. Nitekim bölgenin merkezi konumu, başlangıçtan bu yana farklı etnik gruplara mensup halklar tarafından yaşam alanı olarak tercih edilen önemli bir coğrafyadır. Bu durum, başlangıçta bölgede kendine özgü bir gelişim gösteren dini hayatın giderek daha kozmopolit bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bölgenin farklı alanlarında yapılan arkeolojik çalışmalar bu konuyu destekleyen en önemli verileri sunmaktadır. Bu nedenle bölgenin arkeolojik malzemelerinin sağladığı bilgiler, Kapadokya'nın tarih öncesi çağlarda bile çevre kültürlerle yakın ilişkiler içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bölgedeki inançların ve ritüellerin başlangıç aşamasında kendine özgü bir gelişim sergiledikleri söylenebilir. Buna karşılık Kappadokia coğrafi konumu nedeniyle doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanan yol bağlantılarının kavşak noktasında yer almaktadır. Bu nedenle zaman içinde askeri seferler, ticari ilişkiler ya da göçler gibi güçlü nedenler etkisiyle bölgedeki özgün dini yapılarda değişiklikler meydana gelmeye başlamış ve bu değişim tek yönlü gerçekleşmemiştir. Değişim ve gelişimin karşılıklı yaşandığı bu coğrafyada bulunan kültürlerin sayısı ise aynı zamanda burada yer alan etnik çeşitlilik oranı konusunda da fikir vermektedir. Bu çalışmada bölgede tarih öncesi çağlardan beri tapınılan tanrıların misyonları ile bölgenin coğrafya ve iklim koşulları arasındaki yakın bağlantı, arkeolojik malzemeler, antik yazarların verdiği bilgiler ve güncel veriler harmanlanarak bölgedeki inanç sistemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kappadokia, İnanç Yapısı, Kültür, Kültür, Coğrafya

Abstract

The region of Cappadocia, which has been home to many civilisations throughout the ages, is an area where a wide variety of cultures were born or shaped in parallel with this special situation. As a matter of fact, the central location of the region is an important geography that has been preferred as a living space by peoples belonging to different ethnic groups since the beginning. This situation caused the religious life in the region, which initially developed in a unique way, to take on a more cosmopolitan structure. Archaeological studies conducted in different areas of the region provide the most important data supporting this issue. Therefore, the information provided by the archaeological materials of the region reveals that Cappadocia was in close cultural relations with the surrounding cultures even in prehistoric times. In addition, it can be said that the beliefs and rituals in the region exhibited a unique development in the early stages. On the other hand, due to its geographical location, Cappadocia is situated at the crossroads of road connections extending in the east-west and north-south directions. For this reason, changes in the unique religious structures in the region began to occur over time due to strong reasons such as military campaigns, commercial relations or migrations, and this change did not take place in one direction. The number of cults in this geography, where change and development are experienced mutually, also gives an idea about the rate of ethnic diversity living here. In this study, the close connection between the missions of the gods worshipped in the region since prehistoric times and the geography and climatic conditions of the region, archaeological materials, information provided by ancient writers and current data are blended to examine the belief system in the region.

Keywords: Cappadocia, Belief Structure, Cults, Culture, Geography

Atf Bilgisi / Citation Information

Atcı, E. (2024). Antik Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin inanç sistemi üzerine bir değerlendirme. *Asya Studies*, 8(29), 81-92. <https://doi.org/10.31455/asya.1525337>

GİRİŞ

Orta Anadolu platosunun merkezi noktasında bulunan Kappadokia Bölgesi, sahip olduğu bu konumu nedeniyle siyasi tarihte olduğu gibi dini konuların da odağında bulunmuştur. Bölge en geniş anlamda batı kesimde Tuz Gölü'nden (Tatta Limne) doğuda Fırat'a (Euphrates), güneyde Toros (Tauros) sırtlarından, kuzeyde Yozgat iline kadar uzanan oldukça geniş bir sahayı oluşturmaktadır (Arslan ve Bulut, 2018: 28). Siyasi açıdan oldukça geniş sınırlara sahip olan bu bölgenin kültürel sınırlarının ise daha geniş coğrafyalara yayıldığı kabul edilebilir. Tarihi bakımdan geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan bölgenin çağlar içinde artan nüfusu, siyasi olaylar ve etkileşimler, ticari ilişkiler, göçler ile olumsuz iklim koşullarının yarattığı kuraklık ve açlık gibi faktörler kültürel yayılım sürecindeki belirleyici unsurlardır.

Kappadokia'nın inanç yapısına dair en erken veriler Neolitik döneme değin uzanmaktadır. Buna bölgenin en önemli yerleşim alanlarından biri olan Aksaray il sınırları içinde yer alan Aşıklı Höyük yerleşiminde tespit edilen mezar buluntuları Aşıklı halkının dini yaşamı hakkında ipuçları vermektedir (Türker, 2013: 42). MÖ 9. binyıl dolaylarında Aşıklı yerleşiminde intramural (ev içi) gömünün varlığı bilinmektedir. Buna göre ölen bireyler için evin tabanında bir çukur açılmış, cesetler bu çukura yön ayrımı gözetilmeksizin gömülmüş ve üzeri kapatılarak taban sıvası yenilenmiş ve ev içinde yaşam sürdürülmüştür. Bununla birlikte ölen bireylerin hasıra sarılarak ve özel durumlarda başlarında başlık ile gömüldüklerini gösteren örneklerle de rastlanmıştır (Başaran ve Duru, 2018: 482). Ölü hediyesi olarak erkek cesetlerinin yanında obsidyenden yapılmış oluşturduğu kişisel aletler, kadın cesetlerinin yanında ise deniz kabukları, yarı değerli taşlar ve kemiklerden yapılmış boncukların konulduğu tespit edilmiştir (Türker, 2013: 42).

Bölgenin önemli merkezlerinden bir diğeri olan Köşk Höyük (Niğde) yerleşiminde de Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen kadın figürinleri ve heykelcikleri tespit edilmiştir (Siliştrel, 1989: 498). Bununla birlikte Köşk Höyük yerleşmesini bölgedeki diğer yerleşmelerden ayıran en önemli fark, Ata Kültü geleneğini devam ettirmesidir (Türker, 2013: 44). Nitekim yerleşimde 1985-2007 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda 1'i çocuğa ait olmak üzere gövdeden ayrılan 19 kafatası tespit edilmiştir. Bu kafataslarından 13'ü kil ile sıvanmış, 6'sında ise sıvama işlemi yapılmamıştır. Bu gömüleri özel kılan noktalardan biri ise söz konusu geleneğin Yakın Doğu'daki benzerlerinden 2500 yıl sonra yeniden canlanması ve Anadolu'da bilinen tek örnek olmasıdır (Özbek, 2009: 148, 157).

Bölgede bulunan Tepecik-Çiftlik yerleşimi MÖ 7. binyılın sonlarında tıpkı Köşk Höyük gibi kendine özgü bir dini gelişim göstermiştir. Buna göre yerleşimde atların phalanx kemiklerinden yapılmış idoller bulunmuştur. Bu buluntular ise MÖ 10/9. binyıl dolaylarında Suriye'de tanınan bir geleneğin 2500 yıl sonraki bir devamı olarak yorumlanmaktadır (Türker, 2013: 44).

Bölgenin MÖ 4. binyılı hakkında en detaylı bilgileri veren Malatya Arslantepe yerleşiminde yapılan kazılarda ise C ve D tapınağı olmak üzere merkezin en heybetli yapıları tespit edilmiştir. Mezopotamya etkisinin etkileyici mimari üslubunun açıkça görüldüğü D Tapınağı, çok sayıda gömme niş ve geometrik motifli bezemeler yapılarak gösterişli bir biçimde dekore edilmiştir. D Tapınağı'nın hemen karşısında yer alan ve 400 m² lik bir alanı kaplayan C Tapınağı ise ovoiden fark edilebilecek kadar devasa boyutlardadır. Bununla birlikte bu tapınak dini törenler ve ritüeller için çok sayıda insanın katılabileceği büyüklüktedir. Tapınak, merkezi bir salon ve en az dört girişe sahip olup bu kutsal alan da Mezopotamya mimari tarzına sahiptir. Tapınaklarda kullanılan Mezopotamya kökenli mimari üslubun yoğun etkisi altında olduğu görülen her iki tapınak da MÖ 3500-3400 dolaylarına tarihlendirilmektedirler (Frangipane, 2019: 76-77).

MÖ 3-2. Binde Tapınım Gören Tanrı ve Tanrıçalar

Bulunduğu coğrafya nedeniyle geçmişten günümüze çok sayıda halkın yaşam alanı için tercihi olan Kappadokia Bölgesi kozmopolit bir toplum yapısına sahip olup bu durum halkın dini yaşantısına da yansımıştır. Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'da meydana gelen kentleşmesi sürecinde yaşanan ivme şehir devleti siteminin ortaya çıkmasında etkili olmuş, bu da panteonlardaki değişimi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Hint-Avrupa dil grubuna mensup yeni etnik grupların Anadolu'ya göçleri söz konusudur. Göçler sonucunda Hititler, Luwiler ve Palalardan meydana gelen üç baskın grup Anadolu'nun sosyo-kültürel yapısı ve dini geleneklerini etkileyen en önemli toplumların başında gelmişlerdir ancak yazılı kaynakların eksikliği nedeniyle bu dönemde tapınılan tanrılar ve tanrıların panteondaki görevleri hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Buna karşılık söz konusu dönemdeki panteonla ilgili kısıtlı bilgilerin bir bölümünü MÖ 2. binyıla tarihlenen Hitit ve Kapadokya tabletlerinden edinebilmek mümkün olup,

buna göre tabletlerde yer alan tanrı ve tanrıçaların orta ve kuzey Anadolu'da bulunan yerel panteonları meydana getirdiği düşünülmektedir (Taracha, 2009: 19).

MÖ 3. binyıldan itibaren Hattilerin yönetim alanlarının merkezinde yer alan bu bölgede söz konusu tarihte ağırlıklı olarak Hatti dininin etkili olduğu açıktır. Bununla birlikte MÖ 3. binyılın başlarında bölgenin doğu ve batı kesiminde bulunan kutsal alanların dağılımı bakımından oldukça büyük farkların olduğu arkeolojik çalışmalar neticesinde bilinmektedir. Buna göre bahsi geçen bu kutsal alanlar bu süre zarfında bölgenin orta, batı ve güney kesimlerinde genellikle meskenlerin bir bölümünü oluşturmuştur. Bölgenin doğu kesiminde, kazısı yapılmış olması nedeniyle konu hakkında daha çok veri sağlayan Arslantepe yerleşiminde sürecin ters yönde hareket ettiği, burada bulunan kutsal alanların konutlardan bağımsız olarak inşa edildikleri bilinmektedir (Taracha, 2009: 18).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ise bölgede yaşamlarını sürdüren toplulukların farklı etnik kimliklerinin olduğu yazılı kayıtlar sayesinde kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bahsi geçen etnik yapıdaki bu çeşitlilik halkın dini inançlarına da yansımış ve çok çeşitli inanca sahip toplum yapısı daha çok belirginleşmiştir. Anadolu'da ticaretle uğraşan Asurlular kendi tanrılarına tapmışlar ancak sosyal hayatta sürekli etkileşim içinde oldukları Anadoluluların tapındıkları kutsallara saygılı yaklaşmışlar ve onlardan da saygı görmüşlerdir (Taracha, 2009: 27).

Arkeolojik materyaller ve tabletler tapınım gören tanrıların isimlerinin günümüze kadar ulaşmasındaki en önemli araçları oluşturmuşlardır. Kültepe'nin II. tabakasında tespit edilen metinlerde bahsi geçen yerli tanrı ve tanrıçalar arasında en çok Kubabat, Tuhtuhanu, Usūmum, Anna, Bēlum, İlialianta, Parka, Nīpas, Nīsaba, Nārūm, Harihari'nin isimleri geçmektedir (Taracha, 2009: 27; Özgüç, 2005: 38). Anlaşmalarda ise Aššur'un ismi daha çok zikredilmiştir (Taracha, 2009: 27; Küçükbezi, 2011: 91). Kt. c/k 1580 numaralı açılmamış zarf olduğu belirtilen bir senette vereceklilik pozisyonunda olan yerli şahıslar ile alacaklı görünen Ummī-tābat arasındaki senedin tanrı Tuhtuhanu'nun bayramına kadar vadeli olduğu kaydedilmiştir (Albayrak ve Erol, 2016: 90: 12). Anna'nın adı da benzer şekilde Kt 88/k 54 no'lu, Tuli ve Tawiliya isimli iki yerliye verilen borç senedinde adına düzenlenen bayramın borcun vadesi olarak gösterilmesi üzerine söz edilmiştir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 213: 71, 353). Anna'nın verilen değerinin devam ettiği Hitit metinlerinde yer alan ve Luwi kültleri ile bağlantılı olarak Hubušna kentinin Huwaššanna kültüründe de görülmektedir (Taracha, 2009: 28). Tanrı Bēlum'un adı Kt. 88/k 191 numaralı bir kervan kaydında, Aššur-rē'i'nin Aššur-malik isimli bir başka tüccara iki Asurlu şahit huzurunda teslim edilen kendisi ve başkalarına ait altın ve gümüşlerin yazıldığı metinde tanrıya 10 *šeḡel* takdis parasının bulunduğu ifade edilmiştir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 159: 10). Parka'nın adı ise Kt. 88/k 91 numaralı bir borç senedinde rastlanmıştır. Metinde Aššur-rē'i isimli kişinin 4 yerli şahsa verdiği borcun vadesi olarak tanrı adına düzenlenen bayram töreni belirlenmiştir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 154:9). Tanrı Nārūm'un adından Kt. 88/k 237 numaralı borç senedinde bahsedilmekte olup, bu metinde Aššur-rē'i'nin Nārūm rahibi Šū-Aššur'a verdiği 10 ½ *šeḡel* gümüşten söz edilirken geçmektedir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 109). Yukarıda sözü edilen tanrı ve tanrıçalar arasında yer alan Nīpas Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu Bölgesi'nin panteonunda önemli bir yer edinmiş olmasına rağmen Hitit metinlerinde tanrının adına rastlanmamaktadır (Taracha, 2007: 28-29).

MÖ 2. bin yılın ilk çeyreğinde tapınım gören yerli tanrı ve tanrıçaların yanı sıra Kaniš kârumda en yoğun ilgi gören tanrılar arasında kuşkusuz Aššur gelmektedir. Yerleşimde bulunan mühür baskıları ve heykelcikler vasıtasıyla Mezopotamya kökenli Adad, Anum, Amurru, Šamaš, Marduk, Ea, Sin ve İstar gibi tanrı ve tanrıçalara tapınıldığı da bilinmektedir (Özgüç, 2005: 39).

MÖ 2. binyılın ortalarında Anadolu'nun orta kesiminde baskın siyasi gücü Hititler oluşturmaktadır. Hint-Avrupa kökenli oldukları bilinen bu halkın kendi anavatanlarından getirdikleri tanrı ya da tanrıçalara dair bilgilerimiz neredeyse hiç yoktur. Kozmopolit bir dini yapıya sahip olduğu bilinen Hitit panteonunda yer alan tanrı ve tanrıçalar başka kavimlerinden dinlerine mensup olan kutsallar olarak değerlendirilmektedir (Ünal, 2002: II, 75). Buna göre Hitit dininde hem Anadolu hem de Mezopotamya etkilerinin oldukça baskın olduğu bilinmektedir (Ünal, 2002: II, 76). Hitit dinindeki bu Anadolu etkisi daha çok Hatti kökenli olup, bu bilgi Hititlere ait dünyevi ve dini metinlerde kesin bir biçimde belirlenmiştir (Macqueen, 2001: 123).

Hitit dini üzerinde Hurri inanç sistemi oldukça güçlü ve yaygın bir etkiye sahiptir. Nitekim I. Tuthalia'nın ve karısı Nikalmati'nin yönetime gelmeleri ile birlikte imparatorluk hanedanlığının Hurri kökenli olduğu ileri sürülmektedir. Şuppiluliuma döneminde ise Hurrileşme sürecinde büyük bir ivmenin meydana geldiği ve III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa'nın etkisiyle resmi din adeta radikal bir değişime uğramış ve bu dönemin sonunda Hitit panteonu tümüyle Hurrileşmiştir (Macqueen, 2001: 124; Klock-

Fontanille, 2005: 43). Bu türden bir senkretizmde Hitit panteonunda yer alan tanrılar Hurri tören düzeninde bir sıralamaya tabi tutularak Hurrice isimler almışlardır. Örneğin bu değişimde Hatti'nin Fırtına Tanrısı Teşup adını alırken, Arinna'nın Güneş Tanrıçası Hepat olarak isimlendirilmişlerdir (Macqueen, 2001: 124).

MÖ 2. binyılın ilk çeyreğinde yaşanan dini hayatın, Hitit dönemi dini hayatı ile benzer nitelikler taşıdığı bilinmekle birlikte (Küçükbezi, 2011: 91), Kappadokia'da bulunan yerel inanç yapıları ve bunların bir panteon oluşturup oluşturmadıkları ya da tapınım yoğunlukları konusunda neredeyse hiçbir bilginiz bulunmamaktadır (Taracha, 2009: 32). Yerel nitelikler taşıyan Aşkaşepa Dağı'ndan (Erciyes, Bittel, 1956: 40 vd.) Hitit ayinlerinde ve tanrı listelerinde Pirwa ile ilişkili olarak söz edilmekte olup Aşkaşepa'nın aynı zamanda Kaniş kentinin tanrısı olduğu bilinmektedir. Pirwa ile Aşkaşepa arasında bahsi geçen bağlantının kanıtlanması konusunda yardımcı olacak en önemli olgu, bölgenin hem ekonomisinin hem de siyasetinin temelinde yer alan at yetiştiriciliğidir. Kaniş panteonunun tepesinde bulunan Maliya da yine bölgede tapınım gören yerel karaktere sahip bir tanrıdır. Maliya kültü aynı zamanda Luwilerde su tanrıçası olarak da bilinmekte olup kültün tüm Tunç Çağları boyunca yoğun olarak tapınım görmüş ve Maliya inancına olan bu yoğun ilgi MÖ 1. binyıl dolaylarında da devam etmiştir (Forlanini, 2009: 43-44).

Genel olarak bakıldığında Kaniş'te bulunan tabletlerin burada yaşayan yerli halkın sosyal, siyasi, dini ve hatta edebi yaşamlarına dair açık ve detaylı bilgiler sunmadığı anlaşılmıştır (Özgüç, 2005: 38). Ancak şehirde yaşayan yerlilerin birbirlerine yazdıkları mektuplarda burada tapınım gören tanrıça ve tanrıların isimlerine ulaşılabilmektedir. Bu durum hem kentin kozmopolit nüfus yapısına hem de köklü geçmişine işaret etmektedir. Bunun dışında önemli bir ritüel kenti olan Zippalanda'nın, Fırtına Tanrısı ve bu tanrı ile yakından ilişkili olan Daha(ya) Dağı da tapınım gören kutsallar arasında yer almıştır (Ünal, 1981: 454; Forlanini, 2007: 263; Taracha, 2009: 27; Mazzoni, 2009: 10). Günümüzde lokalizasyonu henüz kesin olarak yapılamayan Zippalanda, Hitit metinlerinde Hattuşa'dan iki veya üç gün uzaklıkta bulunduğu ifadelerinden yola çıkılarak buranın Yozgat'ta yer alan Uşaklı/Kuşaklı olabileceği ileri sürülmektedir (Mazzoni vd., 2010: 112). Hitit krallarının bahar festivalinde özel bir yere sahip olan Daha (ya) Dağı ise Fırtına Tanrısı'nın makamı olarak kabul edilmiş ve krallar tarafından tapınım görmüştür. Hitit dini yaşamında önemli bir yeri olduğu anlaşılan bu dağ, günümüzde Yozgat'ın güneydoğusunda yer alan Şahmuratlı Köyü'nün sınırları içindeki Kerkenes Dağ'a konumlandırılmaktadır (Mazzoni vd., 2010: 112).

Maraşantia Nehri (Kızılırmak) ise bölgenin dini yaşantısında yer edinen önemli coğrafi unsurlar arasında değerlendirilmelidir. MÖ 2. bin dolaylarında siyasi sınırların belirlenmesinde de oldukça önemli bir yeri olduğu bilinen Maraşantia, bölgede tapınım gören coğrafi unsurların başında gelmektedir. Nitekim Hitit dönemine ait kayıtlardan, bu nehre bir kutsiyet atfedildiği anlaşılmaktadır. II. Muwattalli'nin dualarında bu durum açık bir biçimde vurgulanmakta ve nehrin adı Nenaşsa¹ kentinde saygı gören ve burada onurlandırılan tanrılar arasında yer almaktadır (Baydur, 1970: 66; Barjamovic, 2011: 329). Yine II. Muvattalli'nin dualarında Tuwanuwa kentinde bulunan fırtına tanrısı ve tanrıça Şahhara'dan bahsedilmesi hem kentin dualarda yer alacak kadar önemli olduğunu hem de tanrı ve tanrıçanın panteonda iyi bilindiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Karauğuz, 2019: 57-58).

Hitit döneminde bölgede bulunan en önemli kült merkezlerinden birini Şarişsa (Kuşaklı)² oluşturmaktadır. Kazılar esnasında yerleşimde, kentin Fırtına Tanrısı'na ait olduğu anlaşılan bir tapınak tespit edilmiştir ve başkent Hattuşa'da dahi bulunan bu devasa büyüklükteki tapınağa yaklaşacak ölçülerde bir kutsal alan bulunmadığı ileri sürülmektedir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 223). Tapınağın bodrum katında bulunan bir çift boğa ise yapının dini bakımdan değerini gösteren en önemli kanıtlardır (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 223).

Kappadokia'da yer alan Kummani (Komana/Şar)³ şehri ise Hurriler ve Kizzuwatnahılar için ayrıcalıklı bir öneme ve değere sahiptir. Metinlerden kentin sahip olduğu bu kutsiyetin Hititler için de benzer bir değer gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Hurri kökenli dualar ve ritüeller Kummani'de yazılı

¹ Kentin lokalizasyonu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre kent Avanos'a, Ateş, 1996: 65; Kızılırmak'ın batı yakasına, Barjamovic, 2011: 329, konumlandırılmaktadır.

² Şarişsa adı yerleşimde bulunan mühür baskıları ve envanter kayıtlarında açıkça görülmüştür, Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 221.

³ Hurrice kökenli olduğu ileri sürülen bu kentin adı, Hitit metinlerinde Komana olarak geçmektedir, Ünal ve Girginer, 2007: 56; Hawkins ve Weeden, 2017: 281.

hâle getirilmiştir. Bu metinlerin birer kopyaları yapılarak Kizzuwatna ve Hitit coğrafyasında burada tapınım gören tanrıların daha yoğun ilgi görmelerine ön ayak olunmuştur (Ünal ve Girginer, 2007: 52).

MÖ 1. Binde Kappadokia Bölgesi'nin Dini Yapısı

MÖ 1. binde bölgenin dini yaşantısına dair net verilere sahip olmasak da burada bulunan yazıtlar söz konusu dönemde tapınılan tanrıların isimlerine ulaşmamızda oldukça önemli bilgiler sunmaktadırlar. Nitekim MÖ 1. bin dolaylarında Tabal Krallığı'nın egemenlik sahası içindeki bölgede bulunan yazıtlar Tarhunzaş,⁴ Sarrumaş,⁵ Hepat,⁶ Kubaba,⁷ Ea⁸, Haranean Ay Tanrısı,⁹ Runtiyas,¹⁰ Güneş Tanrısı,¹¹ Hiputaş, Alaşuwaş¹² gibi tanrıların tapınım gördüğüne işaret etmektedirler.

Bölgede söz konusu dönemde etkili olan bir diğer inanç yapısını ise Mithra oluşturmaktadır (Sydenham, 1978: 20). Mithra adı, ilk olarak MÖ 1400 dolaylarında Mitanni ve Hititler arasında yapılan bir antlaşma metninde yer almakta olup buna karşılık kültün tapınımının Pers döneminde (II-III. Artakserkses) oldukça yoğun olduğu ve Mitraizmin tüm Anadolu'ya yayıldığı bilinmektedir (Baydur, 1970:128). Pers kralı III. Darius'un Büyük İskender'e yenilmesi ile külte olan bağlılık Küçük Asya'da sarsılmamış; aksine Mitraizm Kappadokia'da resmî bir inanç sistemine dönüşmüştür (Olmstead, 1948: 479; Kızıl, 2013:119). Hatta bölgede bulunan iki önemli *metropoliten* biri olan Tyana'da (Kurt ve Bulut, 2019: 64) bulunan Faraşa ve Tyana Yazıtları kültün bölgedeki varlığına ve yoğun tapınım gördüğüne işaret etmektedir (Hakman, 2011:169-170; Hakman, 2014: 98 vd.). Bunun dışında Nevşehir Avanos'daki Camihöyük yerleşiminde yapılan kazılarda bulunan Mithra maskesi, kültün bahsedilen bu alanlarda ne derece etkin bir yapıya sahip olduğunu kanıtlaması bakımından oldukça önemlidir (Erol ve Şenyurt, 2011: 88; Hakman, 2011:169-170; Hakman, 2014: 98 vd.). Bölgedeki Pers ve Suriye kaynaklı tanrı ve tanrıçaların Kappadokia panteonunun yoğun tapınım gören kutsallar oldukları bilinmektedir (Dusinberre, 2013: 209). Mithraizm, Roma İmparatorluğu döneminde de oldukça etkili olmuş ve böylece bu kültün uygulamaları Orta Anadolu'dan Roma'ya kadar yayılım göstermiştir.

Resim 1: Mithra Maskesi, Camihöyük yerleşimi, Erol ve Şenyurt, 2014: 103 fig. 7.

⁴ Tanrı'nın adının geçtiği yazıtlar: Sultanhan Yazıtı, Hawkins, 2000: 463; Kululu 5 Yazıtı, Hawkins, 2000: 485; Burunkaya Yazıtı, Hawkins, 2000: 438; İvriz 1 ile Bor Yazıtları, Hawkins, 2000: 517-518; Izgın Yazıtı, Hawkins, 2000: 316; Çiftlik Yazıtı, Hawkins, 2000: 449; Aksaray Yazıtı, Hawkins, 2000: 475; Topada Yazıtı, Hawkins, 2000: 451; Kayseri Yazıtı, Hawkins, 2000: 473; Niğde 2-Veliisa Yazıtları, Hawkins, 2000: 526-527. Bununla birlikte Tarhunzaş isminin Fırtına Tanrısı olarak geçtiği yazıtlar için bkz. Malatya 8-9-10, Hawkins, 2000: 309-310-311; Gürün, Hawkins, 2000: 295.

⁵ Sarrumaş isminin yer aldığı yazıtlar: Topada Yazıtı, Hawkins, 2000: 449-451; Çiftlik, Kululu 8, Porsuk Yazıtları, Hawkins, 2000: 501-527; Gürün, Darend, Malatya 7 Yazıtları, Hawkins, 2000: 295-304-308.

⁶ Hepat adının bulunduğu yazıtlar için bkz. Gürün, Darend Yazıtları, Hawkins, 2000: 295-304; Çiftlik Yazıtı, Hawkins, 2000: 438.

⁷ Kubaba için bkz. Bulgarmaden Yazıtı, Hawkins, 2000: 521; Malatya 13 Yazıtı, Hawkins, 2000: 329; Kululu 5 Yazıtı, Hawkins, 2000: 485; Malatya 13 Yazıtı, Hawkins, 2000: 329; Çiftlik, Karaburun Yazıtları, Hawkins, 2000: 449-481.

⁸ Çiftlik ile Kululu 5 Yazıtı, Hawkins, 2000: 449-485.

⁹ Kayseri Karaburun ile Kululu 5 Yazıtları bkz. Hawkins, 2000: 473-481-485.

¹⁰ Malatya 13 ve Bulgarmaden Yazıtları, Kötükale, Şırzı ve Bohça Yazıtı: Hawkins, 2000: 299-322-329-478-521.

¹¹ Malatya 12-14, Kululu 5 ve Palanga Yazıtları, Hawkins, 2000: 485-313-325.

¹² Kululu 5, Hawkins, 2000: 485.

Garsauira'da bulunan ve "büyük tanrıça Anahita" ifadesinin yer aldığı yazıt, Kappadokia'daki Pers kökenli inanç sisteminin varlığını kanıtlayan oldukça önemli bir epigrafik veridir (Briant, 2002: 493; Dusinger, 2013: 238). Bunun dışında yine Pers kökenli olan Mazda inancı ve bu inanca ait uygulamalar da Kappadokia Bölgesi'nde etkili olmuştur (Sullivan, 1990: 1).

Ma inancı ise Roma'da Bellona adını almış ve bu inanç sisteminde acımasız ayinler gerçekleştirilerek tanrıçaya, Sulla'nın komutanlık yapmaya başladığı dönemden itibaren tapınım gerçekleşmiştir (Cumont, 1936: 612-613). Kültün Anadolu'da giderek daha da çok varlığını ortaya koymaya başladığında ise bu inanç burada bulunan Kybele inancı ile karışık kaynaşmış ve radikal bir değişim geçirmiştir. Buna ek olarak söz konusu kült hem Kappadokia hem de Armenia'da ciddi bir yayılım göstermiş ve varlığını MS 5. yüzyıla kadar korumuştur (Cumont, 1903: 11). Kültün, bahsi geçen bölgelerde bu derece etkin bir konuma sahip olmasının sebebi ise hiç kuşkusuz Magiler ve Romalı askerlerdir (Kızıl, 2013:119 vd.).

Kappadokia'nın en önemli yükseltisi ve volkanik bir yapıya sahip olan Argaios dağı (Erciyes), Eskiçağ toplumları tarafından kutsal bir yer olarak kabul edilmiş ve burası önemli bir kült alanı sayılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlular ile yapılan anlaşmalarda Kutsal Dağ'ın (Aşkaşepa) himayesi talep edilmiştir (Günbattu, 2017:115-183-184). Hitit döneminde bu merkezin kutsallığı devam etmiş olmalıdır, çünkü kutsiyet atfedilen Hitit dağlarının Roma dönemine kadar her ne kadar isim değiştirmiş olsalar bile söz konusu dini özelliklerini korudukları bilinmektedir (Baydur, 1994: 73). Aynı kutsallık MÖ 1. binde de devam etmiştir. Hisarcık 1 Yazıtı'nda, "Harhara Dağı'nın (Argaios) bir irwa (ceylan) ile dokuz defa kutsandığından" söz edilmektedir (Hawkins, 2000: 484). İkonografide Men ya da Selene kültünü belirten hilal işareti, Argaios kültü ile ilgili olan stel ve sikkelerde de görülmektedir. Bu durum Argaios ve Men kültürünün aynı kültürler olabileceğini düşündürmektedir (Durukan, 2012: 67). Tüm bu anlatılanlara ek olarak Argaios Dağı sahip olduğu volkanik özelliği ve Pers etkisi ile Kappadokia bölgesine gelen Ateş kültü için elverişli bir yayılım ortamı oluşturmuştur (Bittel, 1956: 38; Baydur, 1994: 74). Strabon, Pers tanrılarına tapınimleri ile ilgili şu bilgiyi vermiştir:

"Kappadokia'da Pers tanrılarına adanmış tapınaklar ve Pyraethi denilen Magi cemaati vardır. İnsanlar kurbanlarını bir kılıç ile kurban etmezler, bir çeşit ağaç gövdesi ile ölene kadar döverler. Ayrıca Pyraethi'nin etrafında dikkate değer daireler vardır, bunların ortasında büyük miktarda külün bulunduğu ateşi hiç sönmeyen bir sunak vardır. Ve her gün içeri giriyorlar, yaklaşık bir saat boyunca ateş yakıyorlar, ateşin önünde çubuk demetlerini tutuyorlardı ve başlarını sarıyorlardı; dudağını örtmeye yetecek kadar yanaklardan aşağı doğru uzanan keçe sarmalları vardı. Anait ve Omanus tapınaklarında da benzer gelenekler görülür ve bu tapınakların da kutsal mahalleri vardır ve insanlar sırayla ağaçtan Omanus heykeli taşırlar." (Strabon, XV:3.15).

Resim 2: Roma İmparatorluk Dönemine Tarihlenen Bronz Argaios, Hakman, 2014:193, Levha 35C.

Perslerin Kappadokia'yı egemenlikleri altına almalarıyla birlikte Magiler bölgenin neredeyse bütününde etkin bir güce sahip olmuşlardır (Cumont, 1936: 612-613). Onların bu etkin gücü uzunca bir süre devam etmiş olup, Kaesarealı Basilius (MS 4. yüzyıl) kendi döneminde Kappadokia'nın hemen her yerinde bu toplulukların hâlâ bulunduğundan bahsetmektedir (Basilius, 258).

Kappadokia'nın doğal sınırlara sahip olmaması, bölgenin doğu ve batı kültürlerinin karışıp kaynaşması ve buradan başka coğrafyalara aktarımın gerçekleşmesinde belirleyici olmuştur. Bu durum Hellenistik ve Roma dönemlerinde oldukça belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Söz konusu dönemlerde bölgede tapınım gören kùltlerden başlıcalarını ise Zeus, Argaios, Serapis, Helios, Apollon, Ahura Mazda, Anaitis, Tyche, İmparator ve Ateş kùltleri, Anaitis, Ma, Men ve Artemis oluşturmaktadır (Hakman, 2011: 169; Mutlu, 2016: 314-315).

Apollon ise tüm Kappadokia'da yoğun ilgi gören bir tanrıdır (Mitchell, 1993: 67). Nitekim günümüzde yeri henüz tespit edilemeyen ancak Kayseri iline bağlı Bünyan ilçesi sınırlarında aranması gerektiği düşünülen (Ramsay, 1960: 346) Dastarkon'da Kataonia Apollon'u olarak bilinen bir tapınak bulunmaktadır (Strabon, XII: 2. 6). Bu kùltün, Kappadokia kralı V. Ariarathes yönetimi esnasında Atina etkisiyle Kaesarea'da yayılım göstermeye başladığı düşünülmektedir (Baydur, 1970: 127). Apollon kùltünün özellikle V. Ariarathes döneminde bölgede tapınımının artmasının en önemli gerekçesi, kralın henüz bir prens iken Atina'da yoğun bir felsefe eğitimi alması ve Atina vatandaşı kabul edilmesiyle ilgili olmalıdır (Diodorus, XXXI: 19. 7; Ayrıca bkz. Bulut, 2019: 133). Bölgedeki Apollon tapınağı ise varlığını MS 5. yüzyıla değin sürdürmüştür (Sozomenos, V:4).

Apollon tapınağının varlığı dışında Kataonia'da bulunan Komana yerleşimi neredeyse her dönemde kutsallığı ile ön plana çıkmış bölgenin önemli bir dini merkezi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Komana ve Venessa Roma döneminde de tıpkı Hellenistik dönemde olduğu gibi rahip krallıkları barındıran ünlü merkezlerdir (Ünal ve Girginer, 2007: 54). Bu önemli kentin en önde gelen kutsalları arasında başlangıçta Ana Tanrıça kùltü gösterilirken sonradan Hellen etkisi ile birlikte bu kùlt zamanla Athena Enyō'ya dönüşmüştür (Sevin, 1998: 60). Bunun dışında burada bulunan bir altar, Komana'da Men inancının da var olduğunu gösteren en somut delildir (Lane, 1971: 19-55; Harper, 1972: 225). MS 1. yüzyıl dolaylarında ise Komana'nın önemli bir dini merkez olduğu Strabon tarafından detaylı bir biçimde anlatılmaktadır:

"Bu Anti-Tauros'lardaki derin ve dar vadilerde Komana ve buradaki halkın "Ma" dedikleri Enyō Tapınağı bulunur.

Kappadokia'da kraldan sonra rahip gelir ve genellikle rahip, kralla aynı soydandır. Artemis Tauropolos onuruna yapılan ayinlerin buraya Orestes'le kız kardeşi Iphigenia tarafından Tauros'lar Skythia'sından getirildiği ve kenti ismini veren yas saçının buraya bunlar tarafından bırakıldığı zannedilmektedir." (Strabon, XII:2. 3).

Kappadokia Bölgesi'nin en yoğun tapınım gören kùltlerinden biri de Zeus'tur. Zeus'a olan inancın Pers hâkimiyeti sırasında da var olduğu bilinmektedir (Baydur, 1970: 126). Strabon, bölgedeki dini merkezlerde bulunan ruhban sınıfının bir sıralama içinde yer aldığı ve Zeus Dakieos rahipliğinin üçüncü sırada bulunduğunu aktarmaktadır (Strabon, XII:2. 5). Yine yazarın bölge ile ilgili verdiği bir başka bilgi ise Quenasa'da üç bin hizmetkârı olan bir Zeus tapınağı varlığına dairdir. Bu tapınak da bulunan başrahip de tıpkı Komana'daki tapınak devletinde olduğu gibi ömür boyu rahiplik yapma yetkisine sahiptir. Kutsal bir arazinin yıllık yüz *talantonluk* geliri ise rahibin payı olarak değerlendirilmektedir (Strabon, XII:2. 6; Ayrıca bkz. Jones, 1998: 182; Hakman, 2013: 11; Kurt ve Atci, 2021: 573-574).

Kokusos'da da Zeus Epikarpios kùltüne tapınım gerçekleşmiştir. Kokusos gibi oldukça verimli arazi yapısına sahip bir yerde elde edilen ürün bolluğunun bu kùlt ile ilişkilendirilmesi oldukça doğal bir sonuçtur (Sterret, 1888: No:287).

Zeus'un bereket ile bağlantılı olduğu bir diğer epitet ise Zeus Sabazios'tur. Bu kùlt özellikle Kappadokia Bölgesi'nde oldukça yoğun bir tapınım sahabetir (Hakman, 2013: 14). Kappadokia'da bulunan dini inançların bölgeler arası aktarımının en somut örneği olan Zeus Sabazios kùltü, Pergamon kralı II. Eumenes'in karısı ve aynı zamanda bir Kappadokialı kraliçe olan Stratonike tarafından buraya getirilmiş ve kùltün temelleri Athena Nikephoros tapınağında atılmıştır (Üreten, 2014:190).

Bölgede tapınım gören bir diğer tanrı ise hiç şüphesiz Artemis'tir. Strabon Kastabala'da Perasia Artemis'ine ait bir tapınak bulunduğunu ve buradaki rahibelerin acı duymaksızın kızgın kor üzerinde yürüdüklerinin anlatıldığını belirtmektedir (Strabon, XII:2. 7). Kappadokia bölgesinde Artemis daha çok Artemis Anaitis epithetiyle tapınım görmüştür. Anaitis sıfatı ise tanrıçanın daha çok Pers

pantheonunda bulunan Anahita ile benzerliği yüzünden onunla bir tutulmasından ileri gelmektedir (Albayrak, 2008: 6). Hellenistik dönem içerisinde Pers kökenli kültler Eski Yunan tanrılarına dönüşerek, Ma Artemis'e ve Enyō da Athena'ya benzetilmiştir (Albayrak, 2012: 2). Bu dönemde Ritüel dili olan Aramice'nin kullanımı sona ermeye başlamış ve Grekçe bu alanda öne çıkmıştır. Tapınaklarda ise Yunan sanatının etkisi görülmeye başlanmıştır (Cumont, 1936: 612-613).

Kappadokia bölgesinde İmparator kültü, Hellenistik dönemden itibaren var olmaya başlamıştır. Roma kültüründe çok eski bir gelenek olan ölümlerin ruhlarını onurlandırma konusu kadim bir uygulama olmasına rağmen Romalıların MÖ 3. yüzyıldan önce ölümlüleri tanrılaştırdıklarında dair bir bilgi bulunmamaktadır. İmparatorluğunun genişleyen sınırları ve Hellenistik kültürlerle olan etkileşim sonucu imparatora bir tanrı olarak tapınılmaya başlanmıştır. Terminolojik olarak bu kült imparatora ve imparatorluk ailesine mensup bazı kişilere tapınma olarak açıklanmakta olup, Roma İmparatorluğu döneminde, Augustus'tan itibaren imparatorlar birer tanrı olarak kabul edilmiş ve diğer tanrı ve tanrıçalar gibi onların adına da tapınaklar yapılmıştır (Livingstone, 2018: 1). Bazen de tapınak yapmak yerine zaten var olan tapınaklar onlara adanmıştır. Bu kült Roma'nın Asia Minor'a egemen olmasıyla birlikte burada da etkili olmuş ve varlığını MS 1 ve 3. yüzyıllar arasında devam ettirmiştir (Üreten, 2014:355). Bu kültü bazı bilim insanları Argaios kültü ile özdeşleştirmektedirler (Sydenham, 1978: 21; Baydur, 1978:131). Kappadokia kralları da kendi varlıklarını tanrılaştırmışlardır (Kornemann, 1901: 83). Ancak kült bölgede bulunan diğer kültler kadar yoğun bir tapınım görmemiştir (Cumont, 1936: 612-613).

Zaman içinde farklı kültürlerle karşılaşan Roma dininin kökeninde pagan inancı bulunmaktadır. Roma'nın en ünlü tanrıları arasında ise Mars, Minerva, Juppiter, Saturnus, Vesta, Ceres, Ianus ve Quirinus ile Juno yer almaktadır (Bosch, 2020: 20). Nitekim Roma'da din sadece insanların manevi duyguları ve değerleri ile sınırlı kalmamış aynı zamanda devlet hayatında da oldukça etkili bir konumda yer almıştır. Buna göre Romalılar için devlet ile ilgili bir işi yapmadan önce tanrıların isteklerini öğrenmek büyük önem taşımıştır (Bosch, 2020: 20). Pagan tanrıları verilen bu büyük değer MS 3. yüzyıl dolaylarında Roma'nın siyasi gücünün zayıflamasıyla ekonomik anlamda giderek daha büyük bir darboğaz yaşanmış, yüksek enflasyon sonucunda meydana gelen ekonomik çöküş ve yönetimin zayıflaması halk ayaklanmalarını beraberinde getirmiştir. Böylece halk zamanla çok sevdikleri ve saygı duydukları tanrılarından uzaklaşıp kurtuluşu ve mutlu bir ikinci yaşamı vadeden Hristiyanlığa yönelmiştir (Alpaslan, 2020: 72-73).

MS 1. yüzyıl dolaylarına gelindiğinde ise Hristiyanlığın bölgede etkin bir inanç olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde yaşanan siyasi çalkantılar ve ekonomik darboğaz halkın inanç sistemi üzerinde de kendini göstermiştir. Roma tahtında Nero'nun bulunduğu dönemde (MS 54-68) imparatorluğun yönetim sınırları içinde bulunan bölgelerdeki kötü yönetim ve vergilerin ağırlığı halkı fakirlik ve sefaletle sürüklemiştir (Tacitus, XIV:26). Bu durum, Hristiyanlığın özellikle alt tabakada bulunan ve köylerde yaşayan köleler arasında oldukça kolay bir şekilde yayılmasına yol açmıştır (Mitchell, 1993: 5; Baydur, 1970: 133; Texier, 2002, III: 23). Ayrıca Tarsus'a çıkan St. Paul, Filistin savaşından kaçan çok sayıda Musevi arasında Hristiyanlığı yaymaya başlamıştır. İşte tüm bu uygun ortamda Hristiyanlık Kappadokia'da kendine yer edinmiş ve oldukça kısa sürede bölgenin neredeyse tamamında etkili olmuştur (Texier, 2002, III: 23). Bu bağlamda St. Petros'un Hristiyanlığı yaymak için görevlendirildiği bölgeler arasında Kappadokia'nın da adı geçmektedir (Y.A. Petros'un I. Mektubu, I: 2). MS 1. yüzyılda bölgede yaşayan bir kısım Yahudiler, havarilerin mesajlarına olumlu yanıt vermişlerdir (Cannuyer, 1990:122). İlk Hristiyanlar sinagoglarda bir araya gelmişler ve burada ibadet etmişlerdir (Y.A. Habercilerin İşleri, XXI:46). Kappadokialılar, Pentikost gününde Kudüs'e gelen halklar arasında yer almışlardır (Y.A. Habercilerin İşleri, II:9).

MS 1. yüzyılda Kappadokia Bölgesi'nde bulunan halklar arasında Hristiyanlığın yayılması için koşulların oldukça uygun olduğu bilinmektedir. Nitekim Hristiyanlığı kabul edenler üzerinde pagan inancına sahip olan Roma'nın belirgin bir baskısının söz konusu olması dinin bölgedeki gelişim sürecini sanılanın aksine olumlu yönde etkilemiştir. Buna karşılık yöneticilerin baskısı dönemi aydınlatan kaynakların yetersiz kalmasına da neden olmuştur (Mitchell, 1993: 57). Örneğin, Kappadokia'da Hristiyanlığı yaymak için çaba gösteren Yüzbaşı Longinus, İmparator Tiberius'a şikâyet edilmiş ve yüzbaşının başı kesilerek öldürülmüştür (Baydur, 1970: 133).

İmparator Maximinus döneminde ise (MS 235-238) Hristiyanlara gösterilen bu şiddet ve zulüm giderek artmıştır (Mitchell, 1993: 57). Traianus (MS 249-251) ve Diocletianus'un (MS 284-305) hükümdarlık dönemlerinde baskı devam etmiş ve Diocletianus, Kappadokialılardan bir kısmını

öldürmüştür (Baydur, 1970:134). İmparator Apostata'nın (MS 361-363) ise Hıristiyanlara karşı oldukça acımasız olduğu bilinmektedir ve bu durumu Sozomenos şu şekilde nakletmektedir:

"Hıristiyanlığa gayretle bağlı oldukları ve eskiden ataları Apollon ve şehrin (Kaesarea) koruyucu tanrısı Iupiter'in tapınağını yok ettikleri için, bu kent sakinlerini aşırı nefretle uzun süre gözlemlemiştir. Şehirdeki son tapınak da Hıristiyanlar tarafından onun tahta çıkışından sonra devrildi. O da, Kaesarealıları kentin adını değiştirip yeniden Mazaka yaparak cezalandırmış, Kappadokia valisini sürgüne gönderip kilise mallarına el koymuş ve kent halkını 300 pound (yaklaşık 135 kg) altın ceza ödemeye mahkûm etmiştir." (Sozomenos, V:4).

İmparator Valens (MS 364-378) zamanında baskı ve zulüm ile geçen bu dönem sona ermeye başlamış ve Hıristiyanlığı kabul eden imparator, bu sefer paganistlere karşı acımasız davranmıştır (Tekin, 2008: 305). Ayrıca Valens çok sayıda ruhani liderlik merkezini Hıristiyanlara vermek için bir takım yeni düzenlemelerde bulunmuştur. Bu düzenlemeler arasında, biri Kaesarea'da diğeri Tyana'da olan iki piskoposluk da bulunmaktadır (Texier, 2002, III: 25). MS 4. yüzyılda artık pagan inançları kaybolmaya yüz tutmuştur. Kuşkusuz böyle bir olayda bölgede bulunan ve kilise babaları olarak bilinen Nyssalı Gregorius, Nazionzolu Gregorius ve Basilius hem siyasi hem de dini bakımdan etkili olmuşlardır (Baydur, 1970: 134).

SONUÇ

Anadolu kültür tarihinde önemli bir yere ve değere sahip olan Kappadokia Bölgesi köklü geçmişi ve çok sayıda farklı etnik kökene sahip insana ev sahipliği yapmıştır. Farklı kültürlerin karıştığı bu kadim bölgenin inanç sisteminde bulunan tanrı ve tanrıçalara ait kültlerin sayısı ve işlevleri, bahsi geçen koşullar çerçevesinde kurulmuş, gelişmiş ve şekillenmiştir. Bu bakımdan Kappadokia'da özellikle Hıristiyanlığın yayılma sürecine kadar geçen zaman diliminde politeist inanç yapısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu inanç sistemlerinde tanrı ve tanrıçalara tapınım bölgeye hâkim olan güçlerin ya da ticari faaliyetlerin en yoğun gerçekleştiği dönemlerde ilişkilerdeki olumlu ya da olumsuz gelişmelere paralel olarak gelişim sergilemiştir. Buna göre bölgede MÖ 3. binyılda Hatti kökenli tanrılara tapınım daha yoğun iken, MÖ II. binyılın ilk çeyreğinde Asurlu tüccarlar ve tüccar sınıfı içinde kalabalık bir kitleyi oluşturan Hurri kökenlilerin etkisiyle panteonun giderek daha kalabalık bir hal almaya başladığı anlaşılmaktadır (Şahin, 2021: 198). Ayrıca bu dönemde söz konusu etkiler nedeniyle Hatti kökenli tanrı ve tanrıçaların panteonda arka sıralara gerilediği söylenebilir.

MÖ 1. binyılın ortalarında, bölgede Pers hâkimiyetinin meydana geldiği dönemde, bu medeniyetin inanç sisteminin bir yansımasının Kappadokia Bölgesi'nde de yayılmaya başladığı bilinmektedir. Bunlar arasında Ateş kültünün özellikle Kaesarea ve çevresinde oldukça popüler olduğu Strabon'un anlatımlarından anlaşılmaktadır (Strabon, XV:3.15). Bu durumun nedenleri arasında elbette Strabon'un sözünü ettiği üzere bölgenin volkanik yapısı gösterilebilir. Bunun dışında kültün bu derece yoğun talep görmesi Perslerin yayılcı politikalarının sadece siyasi ya da ekonomik değil aynı zamanda kültürel temelleri de olan geniş kapsamlı bir misyona sahip olmalarıyla da bağlantılıdır.

MÖ 1. bin yılın son çeyreği ve MS 1. yüzyılın başlarında bölgede politeist inanç sistemi devam etmekle birlikte Zeus tapınımının daha çok ön plana çıktığı tanrıya ait epithet sayısının oldukça fazla olmasından anlaşılmaktadır (Hakman, 2014: 104-183). Zeus'a bölgede bu denli değer verilmesinin en temelinde ise bölge halkının geçim kaynaklarının kısıtlı olması ve kuru tarıma dayalı ekonomileri yer almış olmalıdır. Bölgede Kızılırmak gibi büyük bir nehir ve ufak tefek akarsular bulunuyor olmasına rağmen bölge halkı tarımsal üretimde bu kaynaklardan sınırlı oranda faydalanmıştır. Akarsu vadilerinde ya da vadilere yakın olan kesimlerde yaşayan halk sulu tarım metotlarını aktif bir şekilde kullanırken bölgenin geri kalanında kuru tarım yöntemleri uygulanmıştır. Bu durum inanç sistemini doğrudan etkilemiş ürün yetiştirilmesi ya da rekor artışında Zeus'a sığınılıp, göklerin efendisine yağış ve dolayısıyla geçim kaynaklarının bolluğu için dualar edilmiştir. Bu nedenle de tanrı bölgede oldukça yoğun bir biçimde tapınım görmüş olmalıdır.

Bölge, başlangıçta pagan inancına sahip ve bu inancın koyu bir taraftarı olan Roma'nın politik bakımdan çok fazla dikkatini çekmemiştir. Buna karşılık özellikle ekonomik bunalımlar ve halkın üzerindeki siyasi baskılar bölgede yaşayan halkın Hıristiyanlığa yönelmesinde oldukça etkili olmuş bu durum yüzyıllar sonrasında bile bölgenin söz konusu dinin Anadolu'daki yayılım merkezi olarak kabul edilmesinde derinlemesine bir etki yaratmıştır. Valens döneminde Hıristiyanlara karşı önceki dönemlerde sergilenen katı tutumun, imparatorun bu dini kabul etmesiyle değişime uğraması Kaesarea'da bulunan piskopos Basileus'un, kent ve yakın çevresindeki hem dini hem de siyasi etki alanının genişlemesine

neden olmuştur. Nyssalı Gregorius ve Nazionzoslu Gregorius ise Basileus'un aksine halk üzerinde daha çok dini bakımdan etkili olmuşlar ve bölge halkının ruhani liderleri arasında kalıcı bir iz bırakmışlardır.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmada etik kurul onayına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Albayrak, İ., & Erol, H. (2016). *Kültepe tabletleri IX-a*. Türk Tarih Kurumu.
- Albayrak, Y. (2008). *Anadolu'da Artemis kültü* (Tez No: 250306) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Albayrak, Y. (2012). Anadolu'da Artemis'in Sıfatları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(48), 1-15
- Alpaslan, L. (2020). *Anadolu'da din: Roma dönemi*. İksad Publishing House.
- Ateş, M. (1996). *Kapadokya'nın başkenti Nevşehir*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barjamovic, G. (2011). *A historical geography of Anatolia in the old Assyrian period*. Copenhagen.
- Basilus, *Epistolae*. (Çev.: B. Jackson), Christian Literature Publishing.
- Baydur, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Baydur, N. (1994). *Anadolu'daki kutsal dağlar dağ-tanrılar*. Graphis Yayınları.
- Bayram, S., & Kuzuoğlu, R. (2014). *Kültepe tabletleri VII-a*. Türk Tarih Kurumu.
- Bosch, C. (2020). *Roma tarihinin ana hatları, I. kısım cumhuriyet devri* (Çev. Sabahat Atlan). Türk Tarih Kurumu.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander a history of the Persian empire* (Çev.: Peter T. Daniel). Winona Lake.
- Bulut, E. (2019). Kappadokia kralı V. Ariarathes. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II: 148-161.
- Cannuyer, C. (1990). *Dictionaire illustré de la Bible*. Paris.
- Cornelius Tacitus, *Annales, XIV, The Annals* (Çev.: A.J. Church, W.J. Brodribb, S. Bryant). Random House, (1942).
- Cumont, F. (1936). The frontier provinces of the east: I. Cappadocia, lesser Armenia, Commagene. *The Cambridge Ancient History*, XI-XV: 606-647.
- Durukan, M. (2012). *Kappadokia'da, Argaios dağı ve çevresinde Hellenistik-Roma dönemi mezarları ve ölü kültü*. Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Dusinberre, E. R. M. (2013). *Empire, authority and autonomy in Achaemenid Anatolia*. Cambridge.
- Erol, A. F., & Şenyurt, S. Y. (2011). A terracotta mask of Mithras found at Camihöyük-Avanos, Cappadocia providing new evidence on the Mithraic cult and ritual practices in Anatolia. *TÜBA-AR*, 14: 88-98.
- Forlanini, M. (2007). The offering list Kbo 4.13 (I 17'-48') to the local gods of the kingdom, known as S-sacrifice list, and the history of the formation of the early Hittite state and its initial growing beyond central Anatolia, *SMEA*, 49: 259-279.
- Forlanini, M. (2009). On the middle Kızılırmak II. central-north Anatolia in the Hittite period new perspective in the light of recent research, *Act of the International Conference Held at the University of Florence, Studia Asiana-5*, 39-69.
- Frangipane, M. (2019, 4-6 Ekim). *Arslantepe. the rise and development of a political centre: from temple to palace to a fortified citadel*. Arslantepe I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri, Malatya, Türkiye.
- Günbattu, C. (2017). *Kültepe-Kaniş, Anadolu'da ilk yazı ilk belgeler*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hakman, M. (2011, 16-19 Kasım). Antik dönemde Nevşehir'de Mithra kültürünün varlığına dair bir değerlendirme, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Nevşehir, Türkiye.
- Hakman, M. (2013) Bir Anadolu tanrısı olarak Zeus'un tabiat ile ilişkisi üzerine bir gözlem, *Acta Turcica (Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi)*, 1, 1-18.
- Hakman, M. (2014). *Kapadokia'da Zeus kültü*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Harper, R. P. (1972). Tituli comanorum Cappadociae iterum suppleti, *Anatolian Studies*, XXII, 225-239.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of hieroglyphic Luwian inscriptions (inscriptions of Iron age)*. Walter de Gruyter.
- Hawkins, J. D., & Weeden, M. (2017). Mark Weeden & Lee Z. Ullmann (Ed.), *Hittite landscape and geography* (s. 281-292). Brill.
- Jones, A. H. M. (1998). *Cities of the eastern Roman provinces*. Clarendon Press.
- Karauğuz, G. (2019). O. Doğanay (Ed.), Tyana: kazı ve araştırmalar I (s. 55-62), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kızıl, H. (2013). Mithra'dan "Mithras'ın sırları"na Mitraizmin kuruluş serüveni, *Ekev Akademi Dergisi*, 55, 113-136.
- Kitabı Mukaddes, *Eski ve yeni Ahit*. Kitabı Mukaddes Şirketi, (2012).
- Klock-Fontanille, I. (2005). *Hititler*. Dost Kitabevi.
- Kornemann, E. (1901). Zur geschichte der Antiken herrscher culte. *Klio*, I, 51- 146.
- Kurt, M., & Atcı, E. (2021). L. G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen (Ed.), *Anadolu'nun eski çağlarında inanç olgusu ve yönetim anlayışı* (s. 563-578). Değişim Yayınları.
- Kurt, M., & Bulut, E. (2019). O. Doğanay (Ed.), *Tyana: kazı ve araştırmalar I*, (s. 63-84). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Küçükbezcı, H. G. (2011). Asur ticaret kolonileri çağında orta Anadolu'da dinsel yapı. *Tarihin Peşinde*, 5, 89-102.
- Lane, E. (1971). *Corpus monumentorum religionis dei menis (CMRDM) I, (The monuments and inscriptions)*. Brill.
- Livingstone, C. W. (2018). Imperial cult, Roman. *Encyclopedia of Global Archaeology* İçinde (s. 1-10). Springer.
- Macqueen, J. G. (2001). *Hititler ve Hitit Çağı'nda Anadolu*. Arkadaş Yayınevi.
- Mazzoni, S. (2009). Kuşaklı höyük yüzey araştırması. *Kerkenes News*, 12, 10- 12.
- Mazzoni, S., D'Agostino, A., & Orsi, V. (2010). Survey of the archaeological landscape of Uşaklı/ Kuşaklı höyük (Yozgat). *Anatolica*, 36, 111-163.
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: land, men and gods in Asia Minor I-II, The Celts and the impact of Roman rule; The Rise of the Church*, Oxford.
- Mutlu, S. (2016). Tanrıça Ma (Mā) ve Kappadokia Komana'sı. *Phaselis*, II, 311-322.
- Müller-Karpe, A., & Müller-Karpe, V. (2013). Meltem Doğan Alparslan & Metin Alparslan (Ed.), *Hititler bir Anadolu imparatorluğu/ Hittites – An Anatolian Empire* (s. 220-227). Yapı Kredi Yayınları.
- Özbaşaran, M., & Duru, G. (2018, 22-26 Mayıs). Aşıklı Höyük'te ilk yerleşim, en eski topluluk ve yaşam, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bursa, Türkiye.
- Özbek, M. (2009). Köşk Höyük (Niğde) Neolitik köyünde kil sıvalı insan başları, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 145-162.
- Özgüç, T. (2005). Kültepe Kaniş/Neşa. Yapı Kredi Yayınları.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. Milli Eğitim Basımevi.
- Salaminius Hermias Sozomenus, *Historia ecclesiastica, ecclesiastical history* (Çev.: C. D. Hartrnft). Christian Literature Publishing, (1890).
- Sevin, V. (1998). M. Sözen (Ed.), *Kapadokya* (s. 44-61). Ayhan Şahenk Vakfı yayınları.
- Silistreli, U. (1989). Köşk Höyük figürin ve heykelcikleri. *Belleten*, 53(207/208), 497-504.
- Sterrett, J. R. S. (1888). *An epigraphical journey in Asia Minor*. Papers of the American School of Classical Studies in Athens 2.
- Strabon, Geographika. (2000). *Antik Anadolu coğrafyası (XII, XIII, XIV)* (Çev.: Adnan Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sullivan, R.D. (1990). *Near Eastern royalty and Rome, 100-30 BC*. University of Toronto Press.
- Sydenham, E. A. (1978). *The coinage of Caesarea in Cappadocia*. Random House.
- Taracha, P. (2009). *Religions of second millennium Anatolia, dresdner beiträge zur Hethitologie*, Wiesbaden.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İletişim Yayınları.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya, III* (Çev.: Ali Suat). Özkan Matbaacılık.
- Türker, A. (2013). Kapadokya'nın tarih öncesi. *Aro (Antalya Rehberler Odası Dergisi)*, 11, 38-51.

-
- Ünal, A. (1981). Hitit kenti Ankuwa'nın tarihçesi ve lokalizasyonu hakkında, *Belleten*, XLV(12), 180, 433-455.
- Ünal, A., & Girginer, S. (2007). *Kilikya-Çukurova ilkçağlardan Osmanlılar dönemine kadar Kilikya'da tarihi coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. Homer Kitabevi.
- Üreten, H. (2014). Tralleis: Augustus Neokrati [Νεοκροσ Του Σεβαστου], *Journal of History School (JOHS)*,7, 333-390. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh609>
-